

ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА В СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З КУЛЬТУРНИМИ ЦІННОСТЯМИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Рябчинська Олена Павлівна

доктор юридичних наук, професор,

*завідувачка кафедрою кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)*

Громадські організації та державні органи ще з початку окупації Криму, території Луганської та Донецької областей фіксують велику кількість дій з боку окупантів, які визначені в міжнародному праві та класифікуються як порушення проти культурних цінностей¹ [1]. Після початку російської агресії в лютому 2022 року кількість таких порушень значно збільшилася² [2]. Розграбування українських музеїв російськими окупантами оцінюється як найбільше за розмірами розкраданням предметів мистецтва з часів Другої світової війни. За даними фактами розпочато кримінальне провадження за фактом порушення законів та звичаїв війни (ч. 1 ст. 438 КК України).

Особливості охорони та захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту в Україні регулюються міжнародними та національними правовими документами³. Згідно зі статтею 1 Конвенції

¹ Зокрема привласнення об'єктів культури і культурних цінностей (музейних установ, установ культури, бібліотек, архівів тощо, а також безпосередньо привласнення самих об'єктів нерухомої та рухомої культурної спадщини) шляхом внесення таких об'єктів до російських державних реєстрів; проведення незаконних археологічних досліджень; переміщення музейних предметів з території Криму або з інших ТОТ на територію рф.

² На сьогодні достеменно невідомо про кількість випадків крадіжок культурних та історичних цінностей на тимчасово окупованих територіях, адже за даними прокуратури лише в Херсонській області викрадено більше 15 тисяч предметів мистецтва та об'єктів історичної спадщини. В офіційних джерелах повідомлялось про крадіжки військовими та представниками окупаційної адміністрації держави-агресора історико-культурних цінностей з Мелітопольського краєзнавчого музею (серед викраденого майна колекція скіфського золота), з Маріупольського краєзнавчого музею оригіналів картин Архипа Куїнджі та Івана Айвазовського, а також інших культурних цінностей.

³ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року (Гаазька конвенція 1907 року, дата набрання чинності якої для України 24.08.1991);

про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 14 травня 1954 року культурними цінностями є: (А) цінності, рухомі чи нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні розташування, архітектурні ансамблі, визначені як такі, що представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій цінностей, зазначених вище; (В) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження в разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а); (С) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (а) і (б), так звані «центри зосередження культурних цінностей» [4].

Протоколом до Гаазької конвенції 1954 року передбачено, зокрема, що кожна країна (сторона договору) зобов'язується: запобігати вивезенню з території, окупованої нею під час збройного конфлікту, культурних цінностей, визначених у статті 1 Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [5]. В Другому протоколі до Гаазької конвенції 1954 року, який Україна ратифікувала лише в 2020 році містяться установлення щодо захисту культурних цінностей на окупованій території, зокрема країна (сторона), яка окупувала цілком або частково територію іншої країни (сторони), забороняє та попереджає стосовно окупованої території: а) будь-який незаконний експорт, інше незаконне переміщення або незаконна передача права власності на культурну цінність; б) будь-які археологічні розкопки, якщо тільки це не вимагається виключно для охорони, обліку чи збереження культурної цінності; с) будь-які модифікації або зміну виду використання культурної цінності, що

Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року (Гаазька конвенція 1954 року) та Протоколом до неї (прийнятий одночасно з Гаазькою конвенцією 1954 року), а також Другим протоколом до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року (згідно з Законом України від 30 квітня 2020 року № 585-ІХ); Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (прийнятий одночасно з Гаазькою конвенцією 1954 року); Кодекс цивільного захисту України; ЗУ «Про правовий режим воєнного стану»; ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та ін.

мають на меті приховання або знищення доказу культурного, історичного чи наукового характеру [6].

Культурними цінностями з посиленням захистом визнаються цінності, які відповідають таким трьом умовам: а) вони є культурною спадщиною, що має величезне значення для людства; б) вони охороняються завдяки прийняттю на національному рівні належних правових та адміністративних заходів, що визнають їхню виняткову культурну й історичну цінність і забезпечують захист на найвищому рівні; с) вони не використовуються для військових цілей або прикриття військових об'єктів і Сторона, яка здійснює контроль над культурними цінностями, зробила заяву на підтвердження того, що вони не використовуватимуться подібним чином (ст. 10). Сторони конфлікту повинні забезпечувати недоторканність культурних цінностей, які перебувають під посиленням захистом, утримуючись від перетворення таких цінностей в об'єкт нападу або від будь-якого використання цих цінностей і безпосередньо прилеглих до них місць для підтримки військових дій (ст. 12).

Саме в Другому протоколі до Гаазької Конвенції 1954 року визначено випадки істотного порушення цього протоколу та питання юрисдикції та кримінальної відповідальності. Зокрема, будь-яка особа скоює злочин у розумінні цього Протоколу, якщо ця особа навмисно та всупереч Конвенції або цьому Протоколу вчиняє будь-яке з таких дій: а) робить культурні цінності, які перебувають під посиленням захистом, об'єктом нападу; б) використовує культурні цінності, які перебувають під посиленням захистом, чи безпосередньо прилегли до них місця для підтримки військових дій; с) знищує або присвоює у великих масштабах культурну власність, яка перебуває під захистом відповідно до положень Конвенції й цього Протоколу; d) робить культурні цінності, які перебувають під захистом відповідно до положень Конвенції й цього Протоколу, об'єктами нападу; е) вчиняє акти крадіжки, грабежу або незаконного присвоєння чи акти вандалізму, спрямовані проти культурних цінностей, які перебувають під захистом відповідно до положень Конвенції (ст. 15).

При цьому передбачено, що кожна країна (Сторона) вживає таких заходів, які можуть виявитись необхідними, для визнання кримінальними злочинами згідно з її національним законодавством діянь, передбачених у цій статті, і для встановлення для таких злочинів відповідних покарань. Гаазька конвенція розцінюється як «перша міжнародна угода універсального характеру, у якій об'єднано багато норм, що передбачають охорону культурних цінностей на випадок збройного конфлікту. Якщо раніше ці норми вміщувались у різних

міжнародних нормативних актах або взагалі були прецедентними, то тепер вони зведені в єдиний текст [7, с. 150].

Ця особливість конвенції має визначальне значення в аспекті кримінально-правової оцінки незаконного поводження з культурними цінностями на тимчасово окупованих територіях в контексті злочину, передбаченого ст. 438 КК.

У зв'язку з цим виникає питання яким елементом об'єктивної сторони цього злочину, викладеній в диспозиції норми є незаконні дії щодо культурних цінностей на тимчасово окупованих територіях. Чи слід кваліфікувати скажімо крадіжку таких цінностей та їх вивезення за межі України під час збройного конфлікту як *«розграбування національних цінностей на окупованій території»* чи як інше порушення законів та звичаїв війни? Поняття національні цінності України згадується в ЗУ «Про національну оборону» в контексті важливості їх збереження, проте в тексті закону воно не розтлумачено.

Узагальнення підходів щодо розуміння національних цінностей серед вітчизняних дослідників свідчить, що останні розглядаються як певні концептуальні, ідеологічні основи, консолідуючи чинники, важливі життєві орієнтири на шляху ефективного суспільного розвитку, які виступають правовою, філософською та етичною основою забезпечення існування держави як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Складовими національних цінностей визнаються цінності індивіду (особистості), цінності суспільства та цінності держави. До таких відносять патріотизм, права і свободи людини, соціальну справедливість, свободу, духовність, патріотизм, сімейні цінності, матеріальні та духовні надбання українського народу, національну безпеку, природні ресурси, конституційний лад, визначену географічно територію, належний захист якої забезпечує безпеку держави, природні ресурси тощо [8, 9, 10].

Отже вказівка в ст. 438 КК на таку форму вчинення цього злочину як розграбування національних цінностей фактично може стосуватися лише тих з них, які є матеріальним надбанням українського народу (тобто фактично мова йде про матеріальну культурну спадщину), а також природні ресурси, бо по відношенню до інших національних цінностей розграбування вчинене бути не може. Вочевидь, якщо мова йде про знищення, пошкодження та викрадення об'єктів матеріальної культурної спадщини, витворів мистецтва та інших культурних цінностей такі дії правильно кваліфікувати як «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Такий підхід більшою мірою буде узгоджуватися з нормами міжнародного гуманітарного права, які визначають конкретні форми забороненого

поводження з *культурними цінностями*, зокрема й на тимчасово окупованих територіях, що розглянуті вище.

Також, в Конституції України проголошено, що держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять *культурну цінність*, вживає заходів для повернення в Україну *культурних цінностей* народу, які знаходяться за її межами. Про *культурні цінності* йде мова в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [11].

Виходячи з вищезазначеного вважаю логічною та обґрунтованою позицію розробників проекту щодо виокремлення в якості предметів злочину, передбаченого Статтею 11.4.6. «Серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру, що полягає у застосуванні заборонених методів чи засобів ведення війни» цінностей, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права та цінностей, що перебувають під посиленням захистом міжнародного гуманітарного права [12]. Саме в такому контексті вони згадуються в Конституції України, в Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року, в Директиві 2014/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 15 травня 2014 року «Про повернення предметів культури, незаконно вивезених з території держави-члена» та інших міжнародних документах.

Список використаних джерел:

1. Час повертати мистецтво. URL: <https://suspilne.media/379172-cas-povertati-mistectvo-rozмова-z-elmirou-ablalomovou-tetanou-filevskou-ta-anou-suporovskou/>
2. As Russians Steal Ukraine's Art, They Attack Its Identity, Too. URL: <https://www.nytimes.com/2023/01/14/world/asia/ukraine-art-russia-steal.html>
3. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі Гаазька конвенція 1907 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
4. Конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту від 14 травня 1954 року.
5. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text
6. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text

7. Кот Сергій. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія / Сергій Кот. Київ : Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.

8. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуро формуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея*. 2014. Вип. 84(№ 5). С. 465–471.

9. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Засади національної безпеки України. К. : Інтертехнологія, 2009. 272 с.

10. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства *Стратегічна панорама*. 2005. № 2. С. 13–27.

11. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України 23 березня 2017 року № 164, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 року за № 704/30572; URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

12. Текст проєкту КК України станом на 30.01.23 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-315-9-21>

ДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Симоненко Ольга Анатоліївна

*аспірантка кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інституту економіки та права Класичного приватного університету
(м. Запоріжжя)*

Після нападу росії на Україну у нашій державі почали активно діяти велика кількість благодійних фондів, а також волонтерських організацій. Діяльність таких утворень спрямована на допомогу Збройним Силам України, на медичне забезпечення, задля допомоги особам, тимчасово переміщеним з окупованих територій, соціально не